

חידושים אצל ההיסטוריונים החדשים

אשר ססר

Benny Morris, *The Road to Jerusalem; Glubb Pasha, Palestine and the Jews*, London: I. B. Tauris, 2002, 297 pages.

כמפקדו של הלגיון הערבי ג'ון בגוט גלאב היה דמות חשובה בתולדות ירדן ובסכסוך הישראלי-ערבי. למרות זאת, ספק אם הוא והשקפת עולמו מצדיקים ספר. לאורך עשרות עמודים דן מוריס בהגיגיו של גלאב על הערבים ועל היהודים ועל הנושאים השונים שעמדו על סדר היום המדיני באזור. הדברים מעניינים כשלעצמם ובהצגתם הסדורה מוריס עושה שירות לקורא, אך עומס הפירוט מיותר, לא כל שכן החזרות. בניגוד לאלק קירקברייד, הנציג הבריטי בעמאן באותם ימים, שהערכותיו התקבלו בלונדון בעניין רב, בעיני הפקידים הבריטיים גלאב היה טרחן, שנהג לחזור על עצמו עד לעייפה (עמ' 84). מוריס נלכד לעתים גם הוא על-ידי סגנונו של נשוא מחקרו (באופן כללי, העריכה מעט מרושלת, דבר מפתיע בהתחשב בהוצאה ובמחבר).

על אף היכרותו האינטימית עם הערבים, כמו בריטים רבים בני תקופתו (שידעו פחות ממנו על הערבים ותולדותיהם) היה גלאב מתנשא ופטרנליסטי כלפי הערבים שאהד ואהב. והוא בז לאלה שאהב פחות. אשר ליהודים, גלאב היה אנטישמי ואנטי-ציוני מובהק. בעיניו חטאו היהודים יותר מן הערבים בחינוך לשנאה. הערבים גם עסקו בכך, אך היהודים עשו זאת טוב מהם. הנוער היהודי ביישוב זכה, לדבריו, לחינוך שינק משיטות נאציות להחדרת שנאה. ועל כן 'היהודי הצעיר הוא קשוח, צר [אופק], פנאטי, ומר נפש כמו הנוער ההיטלראי שהוא מעוצב על פיו [...] גויים בריטיים, הרגילים ליהודים אנגלים ליבראליים, לא מבינים כי סוג אחר של יהודי נברא בארץ ישראל [...] [שם] קם במקומם דור יותר צעיר של יהודים נאצים טוטאליטאריים' (עמ' 82-81).

גלאב האמין שהמפעל הציוני הוא תופעה חולפת במונחים היסטוריים. הציונים אולי ינצחו את הערבים במספר סיבובים. 'אולי ינצחו למשך 88 שנים כפי שעשו

הצלבנים [...] [אך] לבסוף תהיה ידם של הערבים על העליונה, גם אם יארך הדבר עוד 200 שנה, והם ידחפו את היהודים שוב לים' (עמ' 75). במזכרים שכתב ב-1946 טען כי לסכסוך בארץ-ישראל יוכל להיות רק סיום אחד והוא פוגרום בממדים שלא יתוארו. 'הציונות מובילה את היהודים האומללים (wretched) האלה לאחד האסונות החמורים ביותר שידעו בכל תולדותיהם'. גלאב העלה טיעונים דמוגרפיים כדי להוכיח את צדקת טענתו. 'בעוד חמישים שנה, עשוי להיות לגוש הערבי אוכלוסיה של מאה מיליון [...] ואולי אף יזכה למושב בקרב המעצמות הגדולות. כיצד תוכל ציונות עוינת מרה וצרת [אופק] להחזיק בראש הגשר שלה על חופי אסיה לנוכח מעצמה מתפתחת מעין זו?' (עמ' 81-79). גלאב לא העלה על דעתו שהריבוי הטבעי של הערבים יהיה אף גדול מזה בהרבה. אך במקום שיהווה מקור כוח היה דווקא לאחד הגורמים העיקריים לנסיגתם של הערבים למעמקי העולם השלישי ולשפל היסטורי. לא זו בלבד שהם אינם מעצמה כלל, הם היו לערב רב של מדינות חלשות, שגורמים חיצוניים קובעים במידה רבה את סדר יומן.

בעניינים דמוגרפיים דבריו של גלאב באשר לפלסטינים, בניגוד לאלה על הערבים בכלל, היו הרבה יותר קרובים למציאות. בהתייחסו לרעיון חלוקת הארץ טען גלאב שלא יהיה מנוס מהעברה של ערבים מן המדינה היהודית ושל יהודים, במספרים קטנים בהרבה, מן המדינה הערבית. אולם לבסוף יוותרו ערבים רבים במדינה היהודית. היהודים ירצו להיפטר מהם 'ובמהרה ימצאו את האמצעים לאלצם לרצות לעזוב'. אשר לקביעת הגבול הסופי, בדברים הנשמעים כאילו נכתבו היום, מסביר גלאב כי יהיה צורך במידה רבה של רגישות לאורך 'קו התפר' (the frontier belt), שבו שתי האוכלוסיות מעורבות זו בזו במידה רבה (עמ' 86-83). לעומת זאת, לא היה גלאב מסוגל להבין את רצון הציונים לכלול את הנגב במדינה היהודית. הסבריו היו אנטישמיים צרופים. טענתם של היהודים בדבר הפרחת השממה שקרית, הוא גרס, והיא מסתירה כוונות אחרות. היהודים ירצו בוודאי להתקשר עם ערבים בדרום הארץ, להלוות להם כסף, ליזום עסקים מפוקפקים ובאופן כללי לחבל באינטרסים של בריטניה, ועל כן ביקש גלאב מממשלת הוד מלכותו לדחות את הרעיון (עמ' 89).

ברבות מהערכותיו היה גלאב מעט היסטרי ולא אמין לגמרי. הוא הפריז בסכנת הגלישה של המרד הערבי (1936-1939) לגדה המזרחית (עמ' 55); הוא הגזים בהערכת הסכנה ליציבות המזרח התיכון הגלומה בעלייתם של 100 אלף עקורים יהודים לארץ אחרי מלחמת העולם השנייה (עמ' 75); והוא טעה בהערכתו כי החלטת בריטניה לעזוב את ארץ-ישראל פירושה 'הרס עבר הירדן' (עמ' 94). הוא גם נהג לשים בפייהם של הערבים את טיעונו שלו עצמו (עמ' 76). ראוי לציין כי מוריס, החושף את חולשותיו אלה של גלאב כמעריך ומדוות, הסתמך בעצמו על דיווחיו של גלאב בספרו מלחמות

הגבול של ישראל, במידה שעוררה דווקא על מוריס ביקורת, כמי שלא הבין די הצורך כי את דבריו של גלאב יש לקחת 'עם נציב שלם של מלח'.¹

ספרו הנוכחי של בני מוריס מעניין במיוחד כעוד תחנה בדיון ההיסטוריוגרפי על תולדות הארץ, אף יותר מן הנושא הנדון בו. מבלי שהדברים נאמרים במפורש עולה מן הכתוב מחלוקת בין מוריס לאבי שליים, 'היסטוריון חדש' אחר, על אודות המלחמה ב-1948. שליים, כידוע פיתח את תזת הקנוניה ההאשמית-ציונית נגד הפלסטינים. זו נסבה לא מעט על שתי פגישות מכריעות לקראת המלחמה ב-1948; האחת בין גולדה מאיר, אליהו ששון ועזרא דנין עם המלך עבדאללה ב-17 בנובמבר 1947; והשנייה בין גלאב וראש ממשלת ירדן, תופיק אבו אל-הודא, לבין שר החוץ הבריטי ארנסט בוויין ב-7 בפברואר 1948. סיכומי פגישות אלו הם ביסוד התזה של שליים בדבר הקנוניה, כביכול, אשר נרקמה בין עבדאללה והיישוב, ואשר היו שותפים לה גם הבריטים, כדי להכשיל את החלוקה של ארץ-ישראל לשתי מדינות, אחת יהודית והאחרת ערבית-פלסטינית. לפי שליים, הפגישה ב-17 בנובמבר הסתיימה 'ללא צל צלו של ספק' בהסכם איתן בין המלך לבין גב' מאיר בדבר חלוקת ארץ-ישראל וכי עבדאללה השיג את הסכמת היישוב לסיפוח החלק הערבי של הארץ (הסמוך לגבולו) לממלכתו.² על-פי אותם דיווחים, מוריס מגיע למסקנות הרבה פחות נחרצות. נציגי היישוב, לפי מוריס, הציעו לעבדאללה לשקול את האפשרות של משאל עם כדי לבסס את שלטונו באזורים הערביים של הארץ, במקום על-ידי כיבוש צבאי. נראה, מוריס מוסיף, כי נציגי היישוב ביקשו להשאיר את ההבנות באשר לעתיד האזורים הערביים מעורפלות ככל האפשר, אולי כדי להותיר את הדלת פתוחה לכיבוש ציוני של השטחים האלה. לחילופין, מציין מוריס כאפשרות פחות סבירה, הערפול נועד להשאיר מקום להסדר ברגע האחרון בין היישוב לפלסטינים (עמ' 103). בכל מקרה מוריס איננו גורס את גרסת ההסכם המוקדם כמו שליים.

הבדלים דומים ניכרים באשר לפגישה עם בוויין. על-פי גרסת שליים, המבוססת בעיקר על זיכרונותיו של גלאב, זו הפגישה שבה הצטרפה בריטניה למעשה לקנוניה הציונית-האשמית. בוויין אמר במפורש כי ההשתלטות הירדנית על השטחים הערביים, על-פי החלוקה, היא הדבר המובן שיש לעשותו, כל עוד יקפידו הירדנים לא לפלוש לאזורים המיועדים למדינה היהודית.³ מוריס, בניגוד לשליים, טוען כי מסמכי משרד החוץ הבריטי מאשרים רק באופן חלקי את הדיווח של גלאב, וכי בוויין נמנע בבידור ממתן גיבוי מלא למטרות הירדנים (עמ' 114-110).

1 Review of Israel's Border Wars in *Middle Eastern Studies*, Vol. 31, No. 4 Robert Satloff, (October, 1995), p. 955

2 Avi Shlaim, *Collusion Across the Jordan; King Abdullah, The Zionist Movement, and the Partition of Palestine*, Oxford 1988, p. 116

3 שם, עמ' 139-135.

טענה נלווית לתזת הקנוניה ההאשמית-ציונית של שליים היא ששני הצדדים נהגו במלחמה עצמה בריסון הדדי, כפועל יוצא מן ההסכם ביניהם. אך למקרא ספרו של מוריס, העוסק מטבע הדברים בפרוטרוט בקרבות הלגיון ב-1948, אין זכר לטענה זו. עבדאללה הציב לעצמו יעדים מוגבלים וביקש להימנע מעימות עם צה"ל מתוך הכרה בעצמתם היחסית של הכוחות היהודיים, ולא בגלל הסכם מוקדם. אך מהלכי המלחמה התפתחו לפי אילוצי השעה, שגררו את הלגיון לעימותים קשים עם כוחות צה"ל, בעיקר בירושלים ובדרך אליה (לטרון), בניגוד לכוונותיהם המבצעיות הראשונות הן של עבדאללה והן של גלאב (עמ' 150-149, 168-169). עם זאת מוריס מציין, כי למרות התכתיב הצבאי של גלאב, שלא רצה שכוחותיו יישחקו בלחימה בשטח בנוי שלקראתה לא היו מאומנים, עבדאללה 'רצה את ירושלים'. אף שקיבל תחילה את התכתיב הצבאי של גלאב, ירושלים הייתה יעד מדיני-דתי חשוב ביותר עבורו. הוא הגה בכך שנים לפני המלחמה וככל שקרב ה-15 במאי רצונו לשלוט בעיר הפכה למעין אובססיה.

מכאן שרצונו של עבדאללה להתערב בלחימה בירושלים לא נבע בהכרח רק מן האיום הגובר של ה'הגנה', אלא גם משאיפותיו שלו עצמו (עמ' 153). בכך חולק מוריס שוב על שליים, המייחס את שינוי התכניות המבצעיות הירדניות אך ורק לצורך הדוחק להתמודד עם התוקפנות הישראלית.⁴ יתר על כן, מוריס גם חולק כאן על עמדות קודמות שלו עצמו. במאמר ביקורת על ספרו של אפרים קרש⁵ אימץ מוריס את גרסת שליים ודחה בביטול את טענת קרש כי ירושלים הייתה המטרה המדינית-אסטרטגית הראשית עבור עבדאללה.⁶

במקום הבנה מוקדמת בין הישראלים והירדנים שררה דווקא אי-הבנה הדדית וחוסר אמון באשר לכוונותיו האמיתיות של היריב. התוצאות ניכרו בקרבות קשים, שבהם הייתה, על-פי-רוב, דווקא ידו של הלגיון על העליונה. מתקפות ה'הגנה' בירושלים באמצע מאי, לפי מוריס, נבעו, חלקית לפחות, מן החשש האמיתי של היהודים כי בכוונת הלגיון לתקוף דווקא את ירושלים היהודית ואף את היישוב מעבר לה (עמ' 155-156). ואכן בשלבים הראשונים של הלחימה, כאשר נדמה היה כי הערבים השיגו הישגים, היו לעבדאללה גם מחשבות על כיבוש הארץ כולה (עמ' 158-157). אך בשלבים המאוחרים של המלחמה היה מצבו של הלגיון כבי רע. לפי שליים, כאשר תקף צה"ל את המצרים באוקטובר ושוב בדצמבר 1948, ידעו מפקדיו לבטח, כביכול בזכות ההבנה המוקדמת, כי הידיד הוותיק בעמאן לא יתערב.⁷ לאמיתו של דבר, הלגיון סבל

4 שם, עמ' 242-238.

5 Efraim Karsh, *Fabricating Israeli History: The 'New Historians'*, London 1997

6 Benny Morris, 'Refabricating 1948,' *Journal of Palestine Studies*, Vol. XXVII, No. 2 (Winter 1998), p. 90

7 Avi Shlaim, 'The Debate about 1948,' *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 27, No. 3 (August 1995), p. 300

אז ממחסור חמור בציוד ובתחמושת ולא היה מסוגל עוד להילחם (עמ' 185). צה"ל העדיף לא לנצל זאת מתוך מגוון של שיקולים צבאיים ומדיניים, ושוב לא בשל הבנה מוקדמת.

נושבת בספר הזה בין השיטין רוח אחרת מזו שאפיינה את ספריו הקודמים של מוריס. זו רוח ביקורתית פחות כלפי ישראל ונוטה יותר להבין ולהסביר גם את מצוקותיה, את חרדותיה ואת סבלותיה. כך, למשל, היחס לנפילת גוש עציון: מספרו הראשון של מוריס על בעיית הפליטים אי-אפשר לדעת, אלא ברמז, מה אירע למגיני הגוש עם נפילתו, לא למקרא הטקסט ואפילו לא בהערות השוליים,⁸ בעוד זוועות שעוללו היהודים לערבים מפורטות על-פי-רוב בפרטי פרטים. בספר הזה, לעומת זאת, סיפור נפילת הגוש מסופר, כולל העובדה כי 127 אנשי כפר עציון, כולל 21 נשים, נטבחו אחרי שנכנעו (עמ' 139). מוריס גם דוחה את טענת גלאב בדבר הפלסטינים התמימים שגורשו מארצם ב-1948. מדוע תמימים? תוהה מוריס. הרי הפלסטינים הם אלה שדחו את פשרת החלוקה ופתחו במעשי האיבה שהסתיימו ביציאתם. יתר על כן, אחרי 1948 הרוב הגדול של אלה שעזבו או גורשו מבתיהם נותרו בארצם, פלסטיין (דהיינו בגדה המערבית וברצועת עזה) (עמ' 236).

מוריס גם מבקר את גלאב על כך שהמעט בממד הטרוריסטי של ההסתננות לישראל בראשית שנות החמישים ובחומרת השפעתה על החברה בישראל. גלאב, טוען מוריס, גם לא הכיר בהצלחה היחסית של מדיניות התגמול הישראלית להניע את ירדן לבלום את התופעה (עמ' 216-222). זו איננה הרוח הנושבת מביין השיטין בספרו של מוריס על ההסתננות ופעולות התגמול.⁹

פחות ביקורתי, איננו אומר בלתי ביקורתי. אף שהוא לא מאמץ את טענת הקנוניה של שליים, מוריס מסיים בכל זאת בטענה כי 'אם אכן נכנסו ישראל וירדן למלחמת 1948 עם הבנה סודית בלתי כתובה על אי לוחמה הדדי, הייתה זו בעיקר ישראל שהפרה אותה במאי וביוני ושוב ביולי ובאוקטובר 1948, ולא ירדן' (עמ' 241).

מוריס חקר ביסודיות בארכיונים כדרכו, ואם בעבר ביקרו אותו על היעדר מקורות ערביים, במקרה דנן אין הדבר רלבנטי, אם כי אי-ידיעת ערבית גורמת לעתים לשיבושים של שמות שרצוי היה למחבר לבדוק אותם. רשיד עלי אל-כילאני הופך להיות Ghilani משום מה. יש גם אי-דיוקים על ירדן עצמה. האמירות של עבר הירדן הפכה לממלכה הירדנית ההאשמית ב-1946, עת זכתה בעצמאות, ולא ב-1948, והיא לא הייתה בעלת אוכלוסייה ברווית הומוגנית עד לבוא הפלסטינים. אלו טעויות נפוצות. אך זו לא סיבה

Benny Morris, *The Birth of the Palestinian Refugee Problem, 1947-1949*, Cambridge 1987, 8 p. 288

Benny Morris, *Israel's Border Wars, 1949-1956; Arab Infiltration, Israeli Retaliation, and the Countdown to the Suez War*, Oxford 1997 9

לחזור עליהן. מיום הקמת האמירות היו הברווים פחות ממחצית האוכלוסייה ומשקלם היחסי ירד בהתמדה. בעבר הירדן חיה אוכלוסייה כפרית גדולה מזו של הנוודים. הלגיון התבסס בראשיתו על חיילים מן האוכלוסייה הנושבת הכפרית דווקא. גלאב שינה נוהג זה, וספר על גלאב היה צריך לדייק דווקא בעניינים ממיין זה. במקורות חסר מאמרו של אוריאל דן¹⁰ על ראשיתו של הלגיון הערבי. במאמרו זה תיקן דן את הרקורד ההיסטורי באי-אילו פרטים שלפיהם אין זה מדויק לדבר על סגן אלוף פרדריק פיק (Peake) כמייסדו של הלגיון, בלי להזכיר את חלקו של מי שפעל בעניין זה עוד לפניו, סרן עלום בשם בראנטון (Brunton).

לסיכום, מדובר בעוד ספר חשוב של בני מוריס, אך הפעם כאבן דרך בדיון ההיסטוריוגרפי הישראלי, יותר מאשר כהיסטוריה חדשה.

Uriel Dann, 'The Beginnings of the Arab Legion' in his *Studies in the History of Transjordan, 1920-1949*, Boulder Westview 1984, pp. 17-30